

گفت‌وگو با «محسن جلال پور»؛ فعال و تحلیل‌گر مسائل اقتصادی

هنوز تکلیف استراتژی اقتصادی معلوم نشده است

ما نتوانستیم از تجربه پست‌تحریم پیشین چه در سرمایه‌گذاری خارجی و چه در اصلاحات اقتصادی به دلایلی همچون عدم آمادگی برای استفاده اقتصادی از تفاهم، تفکر اقتصادی دولت‌ها، عدم وجود زیرساخت‌های لازم، عدم تدوین استراتژی توسعه کشور، ضعف قانون مالکیت بویژه نپرداختن به مالکیت معنوی و غیره استفاده کنیم. تحریم‌ها عامل جدی پیشگیری از توسعه پایدار خواهند بود و با وجود تحریم‌ها موفقیتی در این زمینه نخواهیم داشت. رفع تحریم‌ها حتماً نیاز است، اما امکان اصلاحات اقتصادی در تحریم‌ها نیز وجود دارد؛ باید اقتصاد دولتی، رانتهی و وابسته به منابع طبیعی و زیرزمینی که الان وجود دارد را به اقتصاد بخش خصوصی و آزاد هدایت کنیم و رقابت را جایگزین حمایت نماییم. البته که رفع تحریم‌ها شرط لازم در مسیر توسعه است، ولی کافی نیست. رفع تحریم‌ها برخی مشکلات را برطرف می‌کند، اما مشکلاتی را هم اضافه می‌نماید؛ تا زمانی که اصلاحات اقتصادی انجام نشود، رفع تحریم‌ها کمک چندانی نمی‌کند. ما باید اصلاحات ساختاری داشته باشیم و کشور آماده سرمایه‌گذاری و همکاری باشد. در ادامه مشروح گفت‌وگو با محسن جلال‌پور، فعال و تحلیل‌گر مسائل اقتصادی با نگاه به مسئله تحریم‌ها را می‌خوانیم.

◆ تجربه پسا تحریم پیشین در جذب سرمایه‌گذاری خارجی و اصلاحات اقتصادی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

درست در همان دوران مذاکرات و خصوصاً نوروز سال ۱۳۹۴ که تقریباً فضا به سمت تفاهم پیش می‌رفت، من مسئولیت اتاق ایران را پذیرفتم. از همان ابتدا تلاش، فعالیت و پیگیری من بر این بود که همزمان با تیم بین‌المللی دولت یازدهم، تیم اقتصادی هم فعالیت‌های خود را در زمینه مسائل اقتصادی پسابرجام، نیازها و برنامه‌هایی که بایستی تدوین می‌شد، هماهنگ کند. به اعتقاد من دولت یازدهم در بحث بین‌المللی و در مذاکرات موفق بود و توانست توافق‌نامه‌ای را به نتیجه برساند که پس از گذشت سال‌ها هنوز همگان آن را تشویق و تأیید می‌کنند و امروز بعد از تقریباً هشت سال دولت سیزدهم پیگیر احیای همان توافق است، هرچند که در این مدت جفاهایی هم به این جریان شده است، اما نهایتاً همه متوجه شده‌اند که تفاهم‌نامه خوبی برای ایران بوده و دستاوردهای خوبی داشته است. اما در آن زمان یعنی بعد از توافق، تیم اقتصادی کاری را که باید انجام می‌داد، انجام نداد؛ در واقع در تیرماه ۹۴ که تفاهم انجام شد هیچ آمادگی برای استفاده اقتصادی از این تفاهم نداشتیم. بعد از اعلام تفاهم، فرصت شش‌ماهه‌ای برای اجرایی شدن برجام، داده شد. در آن شش ماه جلسات متعددی در نهاد ریاست جمهوری تشکیل می‌شد و همه آن‌ها دال بر این بود که دولت می‌خواهد برنامه‌ای برای استفاده اقتصادی از برجام تدوین کند، اما به چند دلیل این امکان میسر نشد: اول این که تنها در یک بخش؛ یعنی فقط در خود نهاد ریاست جمهوری، رییس دفتر رییس جمهور - آقای دکتر نهاوندیان - روی این قضیه جدی بود و بقیه مشغول امورات خود بودند. دوم اینکه همیشه دولتی‌ها به دولتی بودن و دولتی کردن اقتصاد فکر می‌کنند و خیلی به بخش خصوصی و استفاده بخش خصوصی از فضای پسابرجام نمی‌اندیشیدند که با این رویکرد ما بسیار متضرر شده‌ایم. سوم اینکه در آن زمان زیرساخت‌های لازم را نداشتیم؛ یعنی ما هنوز هیچ قانون سرمایه‌گذاری برای جذب سرمایه‌گذار، بایدها و نبایدهای سرمایه‌گذاری خارجی، مشارکت‌ها و عدم مشارکت‌ها، درصدی که خارجی‌ها می‌توانند سرمایه‌گذاری کنند را آماده نداشتیم. چهارم اینکه استراتژی توسعه کشور تدوین نشده بود؛ یعنی ما هنوز نمی‌دانستیم که در چه زمینه‌هایی می‌خواهیم سرمایه‌گذاری کنیم و در چه زمینه‌هایی نیاز به سرمایه‌گذاری نداریم. از ۲۰ اقتصاد اول دنیا هیچ اقتصادی را نمی‌بینید که حداکثر ۱۰ مورد اصلی را به‌عنوان آیتم‌های اصلی توسعه و سرمایه‌گذاری معرفی کرده باشد و از کنار بقیه نگذشته باشد، اما ما در همه زمینه‌ها، علاقه به جذب سرمایه‌گذار و توسعه داشتیم که این اصلاً محتوا و معنایی نداشت. پنجم اینکه قانون مالکیت در ایران قانون محکمی نبود،

خصوصاً مالکیت معنوی که اصلاً به آن پرداخته نشده بود و برخی دلایل متعدد دیگر. بنابراین ما نتوانستیم از تجربه پساتحریم چه در سرمایه‌گذاری خارجی به دلایلی که در بالا به آن اشاره کردم و چه در اصلاحات اقتصادی استفاده کنیم. اصلاحات اقتصادی به جهت اینکه آن زمان اصلاً باور بر این نبود که ما نیاز به اصلاحات عمیق داریم و دولت‌مدان فکر می‌کردند که با یک سری حرکات و یا تغییر سیاست‌گذاری‌ها می‌توانند اصلاحات اقتصادی ایجاد کنند، درحالی‌که همان زمان هم دعوا بر سر این بود که باید ریل اقتصادی کشور عوض شود و بایستی به سمتی که بخش خصوصی در آن محور باشد و دولت برای بخش خصوصی بسترسازی کند، حرکت کنیم، اما همه این صحبت‌ها با باورهای دولت‌مدان هم در آن زمان و حتی در امروز همراه نیست و ما در زمینه‌های سرمایه‌گذاری خارجی و اصلاحات نتوانستیم حرکتی را انجام دهیم.

◆ توسعه بدون رفع تحریم را ممکن یا غیرممکن می‌دانید؟

امروز توسعه تنها در یک عرصه بین‌المللی، فراگیر و در تعامل با کل دنیا اتفاق می‌افتد. البته توسعه به معنای خاص تنها توسعه‌ی اقتصادی نیست، در واقع زیربنای توسعه، توسعه‌ی انسانی است و بایستی اول در جامعه‌ای که ما زندگی می‌کنیم از دوران کودکستان و دبستان، فضایی ایجاد شود که مردم ما،

اصولاً با وجود

تحریم، ما در یک

فضای گلخانه‌ای

نفس می‌کشیم

که به محض باز

شدن این فضا و

به عبارتی به محض

اینکه شرایط به

سمت ارتباطات

بین‌المللی حرکت

کند، هر آنچه

کاشتیم، عملاً

مصرفی نخواهد

داشت، چون

فضای گلخانه‌ای

برای گلخانه خوب

است، اما اگر اینکه

کشور ما بخواهد

تاب‌الدهر در

یک فضای بسته

شعب‌ایطالب

یا جریان خیلی

محدودی کار کند

که این روش اصلاً

عاقلانه و شدنی

نیست.

در تحریم‌ها نیز وجود دارد، در واقع ما باید ریل اقتصادی کشور را از اقتصاد دولتی، رانتی و وابسته به منابع زیرزمینی و منابع طبیعی که الان وجود دارد به یک اقتصاد بخش خصوصی و اقتصاد آزاد هدایت کنیم؛ به عبارتی رقابت را جایگزین حمایت کنیم نه این‌که مدام دنبال حمایت و استفاده کردن از منابع کشور باشیم؛ چراکه با این روش، اقتصادی را تقویت می‌کنیم که هیچ مقاومت و استحکامی در جریان‌های آنی، در فضای غیر تحریمی و در عرصه بین‌المللی ندارد و تنها با حمایت، تزریق نقدینگی، پول‌های نقد و پول پاشی است که می‌تواند مسیر خود را ادامه دهد، همان‌طور که در طی این سال‌ها این اتفاق افتاده است.

♦ آیا رفع تحریم‌ها برابر با قرار گرفتن کشور در مسیر توسعه است؟

خیر اصلاً چنین تعهد، چنین اجبار و حتی احتمالی هم نیست، رفع تحریم‌ها شرط لازم است ولی کافی نیست. قبل از هر حرکتی همان‌طور که عرض کردم ما باید کشور را در مسیر توسعه قرار دهیم و تا زمانی که اقتصاد رانتی، دولتی، بریز و پیاش، پول باشی و جریان‌ات این شکلی وجود داشته باشد، توسعه اتفاق نمی‌افتد. برای توسعه، رفع تحریم‌ها لازم است، اما موضوع لازم‌تر این است که ما دیدگاه‌های حکومت، حاکمیت و همه تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران را به سمت توسعه برده تا شرایط کشور را همانند کشوری که امکان ایجاد اقتصاد آزاد و رقابتی برای آن فراهم است و تعریفی را برای توسعه خود، هم در دنیا و هم در کشور انتخاب می‌کند، تغییر دهیم. اصولاً در کشور ما از بعد از انقلاب تا به امروز هنوز تکلیف استراتژی اقتصادی معلوم نشده است، در این مدت حکومت‌ها و دولت‌های مختلفی پای کار آمدند و هرزمانی یک نوع استراتژی را بر مبنای به اصطلاح مجموعه‌های زودبازدهی از جمله بر مبنای وام‌های اشتغال‌زایی، پول پاشی، ارزان کردن قیمت‌ها، ثبات قیمت‌ها، یارانه‌ها، اقتصاد سوسیالیستی و اقتصاد آزاد در پیش گرفته‌اند؛ به عبارتی هرکسی به نوعی، به سلیقه و فکر خود عمل کرده است و حتی در یک دولت هم روال مستمر نداشته‌ایم چه برسد در دولت‌های متعدد. اعتقاد من بر این است در مسیر توسعه قبل از هر چیز باید تعریف استراتژی اقتصادی و نگاه کشور را به اقتصاد، بازار و فعالیت‌های اقتصادی در حکومت جمهوری اسلامی مشخص کنیم و در ادامه آن، یکی از لازمه‌های حرکت در این مسیر، رفع تحریم‌هاست.

♦ به نظر جناب عالی چقدر می‌توان سرنوشت اقتصاد کشور را به

اقتصاد کشورهای منطقه پیوند زد؟

توجه کنید؛ نه به آن اندازه‌ای که دولت یازدهم و دوازدهم از کشورهای منطقه و دولت‌های قبلی غافل بودند و نه به این اندازه‌ای که دولت سیزدهم تصمیم دارد (می‌گوید) کل اقتصاد

مردم توسعه‌ای باشند و نگاه توسعه‌ای داشته باشند. قبل از رفع تحریم‌ها و قبل از هر چیز دیگری بایستی نگاه مردم را تغییر داد. متأسفانه در طی این چند دهه، مردم ما اصلاً نگاه توسعه‌ای و توسعه نگر نداشته‌اند و تا زمانی که این اتفاق نیفتد، حکومت‌ها کاری پیش نمی‌برند. در کشور ما زیربنای توسعه که توسعه‌ی فکری و توسعه‌ی بینش توسعه است، هنوز اتفاق نیفتاده و لذا لازم است قبل از هر چیز به این موضوع پرداخته شود، در کنار آن باید فضای مناسب در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و همه آنچه که لازمه‌ی توسعه است را به وجود آورد که در نهایت مجموعه آن‌ها توسعه‌ی پایدار را در یک کشور به وجود می‌آورند، اما اینکه اگر آن فضا و به عبارتی زیربنا وجود داشته باشد، آیا بدون تحریم‌ها یا با تحریم‌ها می‌توانیم به توسعه دست‌یابیم؟ قطعاً نظر من این است که با تحریم‌ها موفقیتی در این زمینه نخواهیم داشت و تحریم‌ها عامل جدی پیشگیری از توسعه‌ی پایدار خواهند بود. اصولاً با وجود تحریم، ما در یک فضای گلخانه‌ای نفس می‌کشیم که به محض باز شدن این فضا و به عبارتی به محض اینکه شرایط به سمت ارتباطات بین‌المللی حرکت کند، هر آنچه کاشتیم، عملاً مصرفی نخواهد داشت، چون فضای گلخانه‌ای برای گلخانه خوب است؛ مگر اینکه کشور ما بخواهد تا ابد در یک فضای بسته شعب ابطال یا جریان خیلی محدودی کار کند که این روش اصلاً عاقلانه و شدنی نیست.

♦ آیا اصلاحات اقتصادی بدون رفع تحریم می‌تواند انجام شود؟ رفع تحریم‌ها شرط لازم به واقعیت پیوستن کدام اصلاحات اقتصادی است؟

اصولاً در اصلاحات اقتصادی نیاز به عزم، اراده و باور از طرف مسئولان و حاکمیت و همچنین نیاز به یک اراده قوی برای انجام کار، همراهی مردم، مسئولیت مردم و سرمایه اجتماعی مردم است. ما در دو صورت می‌توانیم اصلاحات اقتصادی را جدی بگیریم:

- اول با همراهی و همدلی مردم و قرار دادن مردم در یک فضای عُسرت و تنگنا که وادار به پذیرش این جریان شوند، اتفاقی که در کشور ترکیه با وجود تورم سه‌رقمی افتاد و شرایط به نحوی بود که یک‌دفعه شش صفر از جلوی پول خود برداشتند و در این فضا تورگوت اوزال (رییس‌جمهور وقت ترکیه) و تیم همراهش لازمه عبور از بحران را اصلاحات ساختاری عمیق عنوان نمودند.
- یا در فضایی که شادابی و نشاط سیاسی در جامعه حکم‌فرما باشد، سرمایه اجتماعی بالا در جامعه وجود داشته باشد و اعتماد بین حاکمیت و مردم آن‌قدر زیاد باشد که مردم بپذیرند که این جریان می‌تواند جریان مثبت و آینده‌سازی برای کشور باشد.
رفع تحریم‌ها حتماً نیاز است، اما امکان آغاز اصلاحات اقتصادی

رفع تحریم‌ها
حتماً نیاز است،
اما امکان آغاز
اصلاحات
اقتصادی در
تحریم‌ها نیز
وجود دارد،
درواقع ما باید
ریل اقتصادی
کشور را از اقتصاد
دولتی، رانتی و
وابسته به منابع
زیرزمینی و منابع
طبیعی که الان
وجود دارد به
یک اقتصاد
بخش خصوصی
و اقتصاد آزاد
هدایت کنیم؛ به
عبارتی رقابت را
جایگزین حمایت
کنیم نه این‌که
مدام دنبال
حمایت و استفاده
کردن از منابع
کشور باشیم.

◆ پیش‌بینی شما از آهنگ حضور شرکت‌های آمریکایی - اروپایی و دیگر کشورها در ایران بویژه شرکت‌های بزرگ، پس از رفع تحریم‌ها چیست؟

دفعه گذشته یعنی بعد از برجام، هیئت‌هایی از سراسر دنیا به ایران دعوت شدند، غیر از شرکت‌های آمریکایی به دلیل اینکه کشور ما با کشورشان مسئله دارد خیلی استقبال نکردند و ما هم پیگیر نبودیم، بقیه تقریباً همه آمدند. در واقع در آن زمان همه فکر می‌کردند که ایران به عرصه بین‌الملل پیوسته و بعد از برجام مسائل حل است و تحریمی وجود نخواهد داشت؛ بنابراین برای مثال بیش از ۲۰۰ هیئت از کشورهای مختلف اروپایی را پذیرایی کردیم، یادم هست هیئتی که از اتریش آمده بود، آن‌قدر بزرگ بود که ما مجبور شدیم در سالن سران اجلاس از آن‌ها پذیرایی کنیم. بعضی از هیئت‌ها ۴۰۰ نفر، ۳۰۰ نفر، ۲۰۰ نفر عضو داشتند و ما برای آن‌ها یک طبقه خاصی از ساختمان جدید اتاق اختصاص داده بودیم و به‌طور مداوم ملاقات داشتیم، در بعضی روزها در دو یا سه فروم، حضور فعالان اقتصادی و هیئت‌های خارجی را داشتیم، به‌طوری که من در بعضی از روزها پنج هیئت را ملاقات می‌کردم، روسای هیئت‌ها در مواردی روسای اتاق‌ها، وزرای امور خارجه، وزرای اقتصادی، نخست‌وزیران و چند مورد رییس‌جمهورها بودند

را به کشورهای همسایه پیوند بزند. درست است که ما در همسایگی ۱۵ کشور با جمعیت ۴۰۰ میلیون نفری هستیم و این ظرفیت خوبی است و می‌تواند بازار خوبی باشد، اما از آن‌طرف، کشور ما هم می‌تواند هاب خوبی برای بسیاری از تولیدات این کشورها باشد، به‌خصوص در زمینه‌های انرژی، دارو و برخی اقلام صنعتی و معدنی که کشور ما شرایط خوبی دارد، اما به اعتقاد بنده بایستی ارتباط کشور با همه کشورها برقرار شود و از ظرفیت دیگر کشورها نیز استفاده کنیم. در اقتصاد کشورهای منطقه باید بیشتر دنبال صادرات باشیم. به‌رحال در کشور ما قیمت پایین انرژی، شرایط خوب آب و هوایی، اقلیم و جغرافیای مطلوب، دانش فنی و نیروی انسانی خوب، سرمایه‌ها و ظرفیت‌های مناسبی هستند که می‌توانند ما را به یک کشور بسیار مستحکم و قوی برای رفع نیاز کشورهای همسایه از طریق تأمین کالاهای اساسی آن‌ها تبدیل نمایند.

◆ از نظر شما رفع تحریم‌ها چقدر از مشکلات اقتصادی کشور را برطرف می‌کند و چه میزان از مشکلات درگرو اصلاحات اقتصادی است و ربطی به تحریم‌ها ندارد؟

رفع تحریم‌ها برخی مشکلات را برطرف می‌کند، اما مشکلاتی را هم اضافه می‌کند. تا زمانی که در کشور اصلاحات اقتصادی نداشته باشیم، رفع تحریم‌ها کمک چندانی نمی‌کند، کما اینکه اگر دقت کرده باشید ما از اواخر سال ۹۴ تا اوایل سال ۹۷ تحریم کلی نداشتیم؛ یعنی در آن زمان تحریم کشور در حد سال‌های قبلی‌اش بود، اما چون ساختار اقتصاد ما نادرست است؛ لذا عملاً نتوانستیم بهره‌ای ببریم.

اما این‌که گفته می‌شود رفع تحریم‌ها مشکلاتی را ایجاد می‌کند به این دلیل است که ما در چند سال اخیر در یک فضای گلخانه‌ای دست‌وپا زده‌ایم و مسلماً تولیدات و امکاناتی را که در کشور به وجود آورده‌ایم، برای آن فضا است؛ حال باز شدن عرصه کشور به کشورهای دیگر مطمئناً این‌ها را منکوب و سرکوب می‌کند و این همیشه نگرانی جدی است؛ یعنی باز شدن شیرهای نفت، قیمت نفت و ارزی که سرازیر می‌شوند باعث منکوب کردن قیمت ارز می‌شود و مجدد موضوع واردات از سر گرفته می‌شود، وقتی واردات با قیمت ارز مصنوعی وارد کشور شوند، تولید را سرکوب خواهد کرد. این‌ها مسائلی است که بعد از رفع تحریم‌ها با آن روبرو خواهیم شد، کما اینکه قبلاً نیز آن‌ها را تجربه کرده‌ایم.

در مجموع ما باید ابتدا اصلاحات اقتصادی را انجام دهیم. رفع تحریم‌ها لازمه توسعه و ورود به عرصه اقتصاد رقابتی هست ولی کافی نیست؛ به عبارتی حتی اگر قبل از اصلاحات اقتصادی، تحریم‌ها برداشته شوند چندان کمکی به اقتصاد کشور نخواهد شد.

به چه شکل پیش برود.

◆ ره‌آورد رقابت جهانی و آزاد میان ملت‌ها چیست؟

به‌طور مشخص، پیشرفت، کیفیت بهتر، قیمت کمتر و بازارهای بیشتر، ره‌آورد رقابت جهانی است. همان‌طور که ملاحظه می‌کنید رقابت جهانی و آزاد موجب شده است که هر روز یک نوع کالای باکیفیت‌تر، مدرن‌تر، تکنولوژی‌یک‌تر و هایتک‌تر و درعین‌حال با قیمت مناسب‌تر به وجود بیاید و مردم در رفاه باشند. اگر کشور را محدود کنیم مسلم است که نمی‌تواند همه ظرفیت‌های خود را تأمین و از همه دانش، تخصص و تجربه تولید در دنیا استفاده کند. من فکر می‌کنم کشور روزی به رفاه برسد که ما به این عرصه بپیوندیم، با سایر کشورها در یک اقتصاد آزاد و رقابتی جلو برویم، ظرفیت‌هایمان را به آن‌ها عرضه و از ظرفیت‌های آن‌ها استفاده و کیفیت بهتر را تجربه کنیم. به‌عنوان مثال، صنعت خودروسازی ما بسیار محدود است، در نتیجه بعد از پنج دهه هنوز نتوانسته‌ایم یک خودروی مناسب تولید کنیم، درحالی‌که کشورهایی که در صادرات و واردات آزاد بودند و رقابت کردند، امروز که در دهه سوم تولیدشان هستند، خودروهایی را تولید می‌کنند که با کشورهایی که دهه هشتم، نهم یا دهم تولید خود را تجربه می‌کنند، رقابت دارند و این نشان از این است که در بازار آزاد و رقابتی، همه دنبال کیفیت هستند و روز به روز کیفیت محصولاتشان را بالا می‌برند که بتوانند رقابت کنند اما در بازار محدود، هرچه تولید شود، مصرف‌کننده مجبور به استفاده است و کیفیت عملاً جایگاهی ندارد. ◆◆

(شش رییس‌جمهور آن زمان به اتاق آمدند از جمله رییس‌جمهور اتریش، سوئیس و کرواسی و تعداد زیادی نخست‌وزیر از جمله از ترکیه، آفریقای جنوبی، ایتالیا و غیره) که همه آن‌ها، علاقه‌مند به حضور و سرمایه‌گذاری در ایران بودند، اما در آن زمان نبود امکانات و زیرساخت‌های لازم باعث شد که این امکان به وجود نیاید، اما این دفعه علاوه بر مشکل نبود امکانات و زیرساخت، در واقع تحریم مجدد، برداشته شدن برجام و از بین رفتن توافق در سال ۹۷ و ضمناً شرایط جدید تحریمی باعث شده که دیگر اعتماد قبلی وجود نداشته باشد، حتی امروز خیلی از کشورها خوشحال هستند که در آن زمان به ایران نیامده و سرمایه‌گذاری نکرده‌اند. در مجموع، احتمالاً همان کشورهای چین، هند، روسیه و کشورهای بلوک شرق، به شکل همین امروز که در تحریم هستیم یا در دوران قبل از تحریم، حضور خواهند داشت، ولی اروپایی‌ها نخواهند آمد، البته ممکن است برای بازاریابی و با این هدف که کالایشان را بفروشند، مراجعه کنند، ولی برای سرمایه‌گذاری با این تجربه تلخی که اتفاق افتاده نخواهند آمد، اما این موضوع مشکل اصلی ما نیست و ما می‌توانیم این مشکل را حل کنیم، یعنی ما دنبال این نیستیم که کشورهای اروپایی-آمریکایی را به زور و اجبار به کشورمان بیاوریم. در واقع مطالب و مزیت‌هایی که ما داریم، می‌تواند در درازمدت این نقص را رفع کند، مهم‌تر اینکه ما باید اصلاحات ساختاری داشته باشیم و کشور آماده سرمایه‌گذاری و همکاری باشد. اگر این اتفاق افتاد انشاء الله کشورهای مختلف خصوصاً اروپایی‌ها حضور خواهند یافت. در مورد شرکت‌های آمریکایی نیز بستگی به این دارد که روابط بین‌المللی ما با آمریکا

